

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на ас. Йорданка Атанасова Трифонова на тема
„Динамика в българската и чешката депроприална система
в края на XX век”

Откриването на ниша в полуразработени или неразработени научни области е предпоставка за окачествяването на едно изследване като дисертабилно или не. Колегата Йорданка Трифонова, която през 1975 г. е завършила специалност „Бохемистика” в СУ „Св. Климент Охридски”, а от 2001 г. е асистентка в Секцията за етнологични и културологични изследвания към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин” при БАН, се е ориентирала именно към една такава едва ли не „маргинална” от лексикологично и лексикографско гледище тема. При това тя е конципирала изследването си не просто като българистично, а с оглед на депроприалните системи както в български, така и в чешки. На 23.07.2012 г. изготвеният от нея дисертационен труд е бил обсъден на заседание на секция „Етнолингвистика” при ИБЕ към БАН. Проведена е задълбочена дискусия, направени са препоръки и внушения по определени пунктове, като оценката за дисертацията е била положителна, така че накрая единодушно е било взето решение да бъде даден ход на процедурата по нейната защита и работата да бъде отпечатана. Представеният ми за рецензиране труд в обем около 310 компютърни страници е разчленен на увод, четири глави, раздели изводи и заключение, цитирана литература и източници. Предвидени са също шест приложения.

Тъй като обектът на изследване тематично ми е познат от мои занимания, насочени главно към етимологизирането на отименни съществителни, прилагателни и глаголи в българския език, още в началото на рецензията си ще поставя въпроса за използваните термини. Областта на онимията борави със специфични понятия, които при научни изследвания е наложително да се поясняват и илюстрират в хода на изложението. За целите на моята публикация „Отименна лексика в българския език” реших да запозная читателя как собствени имена (напълно ясен според мен термин в българистиката) са били превърнати в нарицателни (калка на латинизма *апелатив*). За целта се нуждаех от два термина: *епоним* (изходното собствено име, напр. *Бакеланд*) и *ономатоним* (употребата на собственото име или производно от него за означаване на предмет, качество, явление, в случая *бакелит*). Целите на ас. Трифонова са във висша

степен теоретични: Въпросите, които я интересуват, не са кои и какви са чуждите собствените имена в български и чешки, а кои апелативни обекти се индивидуализират с чужди собствени имена, има ли през разглеждания период промяна – количествена и качествена – в диференцираните чрез собствени имена обекти, как се отразява тя върху отношението апелативен – онимичен обект (стр. 5). Така при прочита на самата работа се осмислят редица липсващи в справочниците термини, но въвеждани от отделни автори със съответни дефиниции като например *депроприална система*, *депроприални номинации*, *проприи*, *депроприален апелатив*, *апелативен обект*, *онимичен обект* (собствено име). Иначе казано, за *собствени имена* (като мотивираща единица на депроприалните апелатива) авторката използва *проприи*, но също *онимичен обект*, в който може да се превърне всеки *апелативен обект*. В стеснен смисъл пък *апелативът* (специфициран като *депроприален апелатив = ДПА*) е *отименно означение*.

Основните задачи на рецензираното синхронно-описателно изследване са изброени в седем точки, които лягат в основата на отделните глави и техните подраздели. В първа глава „Исходни теоретични постановки” и по-точно в първите два подраздела продължават подетите в увода теоретични съпоставки на различни виждания, тук вече сведени до дилемата *лексикално заемане* или *лексикално взаимодействие*. Получила се е великолепна студия или по-скоро неголяма монография по тези лексикологични въпроси, излизащи извън рамките на баналния и безплоден въпрос „Заемка или чуждица?”. Лично аз не смятам означенията *чужда дума* или *чуждица* за неуместни. А относно класификационната граница между *домат*, *локум*, *невежа* и *дисплей* според различните критерии едва ли някога ще се постигне единомислие. Проблемът, естествено, е релевантен, когато се съставя корпусът на всеки от внушителната поредица *речници на чуждите думи* (да ги преназоваваме едва ли някому е нужно). Проблематичността при тяхната етимологична справка обаче е толкова огромна, че всички спорове за (желателни, нежелателни и сбъркани) думи, за екзотизми, интернационализми, неологизми, архаизми и регионализми изглеждат приятно забавление. При всички случаи авторката е на мнение разделянето на домашни и чужди лексикални единици да бъде оставено на етимологията, а за целите на изследването тя дефинира т. нар. „не-домашна лексика” като част от *родната лексикална система*: *от синхронна и системно-структурна гледна точка произхождащите от други езикови системи лексикални единици не са чужди думи или заемки, а транслексеми, т.е. лексеми с междуетзикова мотивация, за които са валидни*

отношенията и правилата на системата (стр. 56 сл.). Терминологичната пъстрота, дължаща са на опитите за прецизно групиране на онимите (*антропоними, теоними, зооними, космоними, вентоними, навионими, хремоними, хрононими, урбаноними, астроними, етноними, групоними, конфесионими, ергоними* и др.), е представена подробно в подраздел 1.3 *Класификации на проприите в българската и чешката литература*. Те в крайна сметка биват обобщени в триадата *бионими, геоними и хремоними*. Доколкото съществува практика към речници, монографии, студии, та дори и статии да се прилагат списъци на съкращенията, към настоящата работа направо е наложително да има глосар с пояснения за тези термини. В подраздели 1.4. и 1.5. отново обстойно се реферират най-разнообразни виждания в издирването на критерии за разграничаване на апелативите и проприите.

В съответствие с възприетото от ас. Трифонова разбиране за лексикалното взаимодействие като *транс-мотивация*, при която вторият език създава свои номинативни единици с оглед комуникативните си потребности, в глава втора „Особености на проприалната транс-мотивация” се разискват лингвистични (референциални) и екстралингвистични особености. Към вторите за български се споменава прагматиката (социална, модна, общностна, религиозна) при запазване на чуждоезиковото звучене на антропоними с вече установена в български форма. Според мен това всъщност е преди всичко извънредно важен културно-исторически идентификационен момент. На фона на унифициращия чешки облик *Иржи* не може да се отрече предимството на специфициращата диференцираност между *Георги*, от една страна, и *Жорж, Джордж, Георг, Хорхе, Иржи, Кеворк* и т.н., от друга. Императивност за употребата им може да липсва, но нашият усет явно вече не позволява да заменяме *Барбара* (примерно в съчетанието *Барбара Стрейзанд*) с отдавна усвоения гърцизъм *Варвара!* В подраздела 2.3. *Транс-мотивационни особености*, респ. 2.3.1. *Транс-фонемизация* и 2.3.2 *Транс-графемизация* по същество се навлиза в дебрите на транскрипцията и транслитерацията. Вярно, че за разлика от чешки ние кирилизираме изписваните с латиница проприи и така ги правим произносими за българите, но традиционно погрешните транслитерации и решаваните на своя глава транс-графемизации като *Маастрихт, Ватерлоо, Шпрее, Ууд*, наред с опосредствено заети апелативи като чудото „кетчуп” (от руски) показват колко лесно лесното става грозно и често непоправимо. Но поне тези въпроси са уредени в най-новия правописен речник, така че който продължава да пише „Жюл”, „Сартр” (застъпвани в прословутото

помагало „Изговор и транскрипция...”) си е за негова сметка. Правилно в този смисъл е обобщението на ас. Трифонова, че стремежът към най-точно предаване на звученето и графиката на „чуждите” апелативи и проприи е неоснователен и непостижим, тъй като те са част от българската лексикална система и трябва да са съобразени с особеностите на българския език (стр. 110). Подвеждащ обаче е приведенният под 2.3.2.3. пример *riding coat* (англ.) – *редингот* (бълг.) дотолкова, доколкото е изпуснато свързващото миграционно звено френ. *redingote*. Останалите видове особености на проприалната транс-мотивация, коментирани също много изчерпателно, поставят всъщност по-малко проблеми във връзка с депроприалната апелативизация.

В редица случаи както транс-морфологизацията, така и транс-джендъризацията и транс-нумерализацията протичат по своя логика. Варианти като *бисквит* – *бисквита*, *бонбон* – *бонбона*, *домат* – *домата* си имат своя обосновка. Същото се отнася за усвояването на английски, испански и други плурални форми на съгласна по принцип като мъжкородови (тип *кекс*, *албинос*, *ескимос*, *фотос*), имената на държавите пък нерядко застъпват латинския си прототип от ж.р., възпроизведен в български чрез руски (*Англия*, *Германия*, *Франция*), а някои апелативи си имат собствена история: *релса* (ж.р.) < *релси* (мн.ч.) < рус. *рельсы*, мн.ч. към *рельс* (м.р.) < англ. *rails* (мн.ч.). Под 2.3.3.5. *Транс-артиклизация и транс-деклинация (синтактично-морфологични категории)*, подточка б а (*асиметрична цитатна (транс-артиклизация)*) се припомня едно позабравено или по-точно вече непопулярно правило за изпускане на члена при вестници и списания: *The Times* (англ. опр.) – „Таймс” (бълг. морф. неопр.), което вече се нарушава доста системно: нем. *Die Presse* – „Ди пресе”. За пълнота към асиметричната транс-артиклизация могат да се добавят екзонимните случаи под б в *асиметрична цитатна (всъщност дезартиклизация)* *Хавана*, *Хавър*, *Хага* vs. *La Habana*, *Le Havre*, *Den Haag*.

Проблематично ми се струва представянето на транс-стилизицията. Дали към нея спада „интернационализмът” *афера*, като се има предвид, че в шведски *afér* е означение за магазин? И не е ли по-добре тук да се представят депроприални апелативи като *донжуан*, *донкихотовски*, *дулцинея*?

В подраздела 2.3.5. *Транс-синтактизация* се засягат интересни въпроси, разисквани в преводознанието отчасти като „говорещи имена”. Похватите при тяхното предаване действително са разнообразни и дори субективни. *Огнена земя* или *Скалистите планини* безспорно предлагат далеч по-образни и запомнящи се решения

от транскрипционните *Тиера дел Фуего* и *Роки Маунтънс*; името *Поразяващата ръка* просто загуби чара си, след като бе преправено на *Олд Шетърхенд*. Заслужавало е да се отбележи оспорваната от някои „капацитети” колизия в съчетания като *улица Уолстрийт* или *град Дармицат*. При тях изпускането на композиционните елементи *-стрийт* и *-цат* и разглобяването на името на **улица Уол*, респ. **град Дарм* е недопустимо, така че поясняването с *улица* и *град* си е напълно уместно, въпреки неизбежната тавтологичност.

По мое мнение в края на тази глава при повторното дефиниране на процеса „лексикално взаимодействие” (стр. 139) изтъкването, че характеризирането на проприалната лексика като чужда по признака ‘произход’ нямало място в синхронното описание, е изкуствено и ми напомня някогашното недомислено игнориране на диахронията в генеративизма.

Глава трета „Апелативизацията като средство за възникване на номинативни единици” вече се доближава до същността на изследването. След много съпоставяния и позовавания на стр. 152 сл. в подточка 3.1.3.5 се стига до дефиниране на термина *апелатив* (и по-рано, и тук, и по-нататък все в съответствие с мнението на А. В. Суперанска) като номинация, която не е собствено име. След това се уточнява понятието *апелативизация*, в подраздел 3.2. се представят видовете апелативизация въз основа на три подхода или критерия: функционално-граматичен, ономасиологичен и формален, въз основа на които те се различават съответно и от проприите. Посочени са установени от авторката формални разграничители между т. нар. системни и функционални апелативи (стр. 162). Следва пространен анализ на вижданията относно начините за номинация (3.3.) в български и чешки, на апелативизационния потенциал (3.4.) и на формалните критерии за пряка апелативизация (3.5.). На стр. 204 резултатите от това обследване са обобщени в пет извода.

В глава четвърта „Динамика в българската и чешката депроприална система” (стр. 205-290), експлицитно загатната още в заглавието на дисертацията, се формулира задачата да се установят признаците на динамика в депроприалния план на съвременния български и чешки език. Става дума да бъдат систематизирани регистрираните в лексикалните системи на двата езика нови депроприални апелативи, като се опишат и техните особености. След допълнителни теоретични уточнения се пристъпило към обединяването на различни депроприални апелативи в педантично разчленени подгрупи със съответни предикативи и идентификатори като например **4.2.**

Апелативен обект: *същество* – Онимичен обект: *собствено име на същество* (бионими) **4.2.1.** Апелативен обект: *лице* – Онимичен обект: *собствено име на лице* (*антропоним*)... **А.** Предикативи (признакови ДБА) – АФ: АК_{ОвОб} ≠ АК_{ЛпОб} (–)Множественост НН: Словообразуване (афиксация) и т.н. Тази глава, както и предходните, завършва с подробни изводи.

Авторефератът, представен в електронен вид от 74 стр., представя работата в логичен и изчерпателен вид – структура, приноси моменти, библиография от 422 цитирани заглавия и списък на публикациите по темата. Ще добавя, че освен това в електронния вариант на дисертацията фигурират над 30 източника на ексцерпирания, цитирания или използвания лексикален материал. В автореферата в осем точки стегнато са изложени приносните моменти в дисертацията, с чиято формулировка съм напълно съгласен. Впрочем те биха могли да се изтъкнат по-отчетливо и в самото заключение на дисертационния труд. Относно приложения както в документацията, така и в автореферата списък на публикации на авторката по изследваната тема ще отбележа, че четири от тях са издадени в чужбина, четири – в България, а три са под печат. На тях гледам като на свидетелство за това, че дисертационната проблематика вече е била подложена на дискутиране на научни форуми, благодарение на което е придобила известна публичност сред лингвистичната общност.

Общи впечатления. Мнението ми е, че е извършена колосална работа по съпоставянето на изключително разнообразните виждания и формулировки за (де)проприалността както в българистиката и бохемистиката, така и в общотеоретичен лингвистичен план. Струва ми се, че авторката е попрекарила с експлицитното документиране на огромния брой обсъдени тези и антитези. Иначе казано, стремежът към изчерпателно цитиране на едва ли не всичко казано или загатнато публично по проблема е прекомерен и донякъде е нарушил желателните стегнати рамки на едно изследване, а освен това невинаги дава възможност да се открият по-убедително авторските приноси. По тази причина обемът на дисертацията е нараснал и нямам представа как тя ще изглежда като цяло заедно с шестте приложения, имащи навярно формата на регистри, индекси или списъци. Този момент би трябвало да се премисли при подготовката на работата за издаване.

Глава четвърта, обхващаща 85 страници от общо 290-те на целия корпус (тоест по-малко от една трета), е логичен завършек на изследването. Но извеждането на *динамиката* като акцент в заглавието на дисертацията не ми изглежда наложително,

ако обемът на предходните глави се запази без съкращаване. Според мене подходящи варианти биха били „Българската и чешката депроприална система в края на XX век” или просто „Българската и чешката депроприална система – развой и тенденции”, което би съответствало още по-добре на научноизследователския замисъл на авторката.

Още в началото отбелязах, че депроприацията, макар и доста често периферно загатвана в лингвистиката, е недостатъчно изследвана лексикологична област, така че приносът на дисертантката, занимавала се години наред с настоящото проучване (събирането на самата библиография удостоверява това), е безспорен, още повече че то е предприето в съпоставителен план чрез успоредяване на ситуацията в българския и в чешкия език. Дали с оглед на издаването, което подкрепям напълно, обемът ще бъде съкратен (отчасти с оглед да се избегне затрудняващият при четене дори в сегашния екземпляр петит) е право, предоставено за решаване на авторката.

В заключение на изложеното дотук предлагам почитаемото жури да вземе решение съответният научен съвет в ИБЕ да присъди на ас. Йорданка Атанасова Трифонова образователната и научна степен „доктор”.

София, октомври 2012 г.

(проф. д-р Борис Парашкевов)